

témy hromadné obsluhy, dopravní systémy, ale též řada sociálních procesů, například proces postupného vybavování domácností předměty dlouhodobé spotřeby, volba povolání a na ni navazující mobilitní a profesionální dráhy, procesy zavádění zlepšovacích návrhů do praxe apod.

Autoři doporučují použití simulačních postupů zvláště v situaci, kdy:

1. modely obsahují značný počet proměnných a jejich funkcí, které se po intervalech mohou změnit;
2. proměnné podléhají různým typům rušivých vlivů náhodného charakteru s různými typy rozdělení a vazeb;
3. modely jsou tvořeny propojením dílčích modelů různými operacemi s možností vnějších zásahů;
4. vedle kombinací předešlých postupů existují určitá omezení pro průběh proměnných v modelech a omezení pro kombinaci modelů (s. 13).

Zdá se proto účelné formulovat některé sociologické problémy v jazyce simulačních modelů, což samo o sobě není příliš složité. Otevřela by se tak mimo jiné i řada nových možností pro spolupráci ekonomie a sociologie a spojení sociologické metodologie a ekonometrických postupů při studiu komplexních společenských zákonitostí a procesů.

Publikace je rozčleněna do 9 kapitol a doplněna základní odbornou literaturou. Kniha obsahuje dostatek příkladů i blokova schémata usnadňující osvojení látky.

Úvodní čtyři kapitoly jsou koncipovány především technicky. První kapitola vymezuje základní pojmy, úkoly a problémy simulačních postupů, druhá je věnována problému generování náhodných veličin na samočinném počítači, třetí vykládá principy metody Monte Carlo, čtvrtá kapitola je pak věnována programování simulačních modelů a simulačním jazykům.

Pátá kapitola *Výstavba simulačních modelů* se zabývá metodikou tvorby simulačních úloh. Autoři zde kladou důraz zvláště na nejdůležitější články výstavby simulačních modelů, tj. na formulaci problému, sběr a zpracování podkladových informací a údajů, formulaci matematického modelu, odhady parametrů modelů a realizaci modelu na počítači, na etapu ověřování správnosti modelu a na navrhování experimentů s modelem a jejich vyhodnocení. Zdůrazňují nutnost týmové spolupráce pracovníků různých oborů: Kromě specialistů na věcné problémy je nezbytná účast matematiků, statistiků a specialistů na programování. Použití simulačních programovacích jazyků, využívajících celých programových bloků zpracovaných ve strojovém jazyce či v některém z tradičních programovacích jazyků (FORTRAN apod.) je do jisté míry předpokladem realizace složitějších úloh, neboť řadu z nich by se jinak nepodařilo v přijatelném čase vůbec realizovat.

Autoři zejména podtrhují význam správné formulace problému a zdůrazňují, že efektivita simulačních modelů je především zá-

vislá na výsledku této fáze výzkumu. Formulace problému není jednorázovým aktem, ale je spíše „procesem neustálého zpřesňování a vyjasňování, který probíhá i v dalších stadiích práce“ (s. 117).

Zajímavou pasáž představuje i subkapitola o navrhování optimalizačních experimentů. Souvislost této problematiky s řadou aktuálních problémů sociálního plánování či sociální diagnostiky je zřejmá. Použití těchto postupů však může významně ovlivnit například i řešení některých problémů známých z oblasti klasifikace sociálních jevů metodami numerické taxonomie.

Závěrečné 3 kapitoly jsou věnovány aplikacím simulačních postupů v operačním výzkumu, při zkoumání ekonomických modelů a v ekonometrických modelech. Z řady zde rozebíraných úloh je pro sociologa nejzajímavější námět na simulaci vývoje spotřeby a vybavení domácností v závislosti na změnách životního cyklu rodiny. Komplikovanost modelu a obsáhlost zavedených proměnných neumožňuje ani v krátkosti reprodukovat jeho základní nosné ideje; zájemce o problematiku simulace sociálních procesů by však měl studium publikace začít právě rozбором tohoto konkrétního příkladu a teprve po pochopení jeho logiky by měl přejít ke speciálnějšími otázkám.

Závěrečná kapitola. *Širší pojetí simulace*, uvažuje některé další možnosti simulačních postupů, například v oblasti ekonomických her, výuky pomocí učících strojů, konstrukce alternativ plánů apod.

Celkově je učebnice napsána velmi přístupným způsobem a čtenář obeznámený se základy počtu pravděpodobnosti, popřípadě s metodami operačního výzkumu či programováním na samočinných počítačích, ji může s úspěchem využít pro studium základních metodických problémů konstrukce a aplikace simulačních modelů.

Jiří Linhart

N. I. Bočkarëv: V. I. Lenin i buržoaznaja sociologija v Rosii (V. I. Lenin a buržoazní sociologie v Rusku).

Moskva, Izd. Moskovskogo universitěta 1973, 252 s.

V posledních letech vyšla v Sovětském svazu řada prací o leninském odkazu z pera sovětských sociologů. V sovětské historicko-filozofické literatuře chyběla zatím práce, která by se speciálně zabývala Leninovou kritikou sociologie liberální buržoazie v Rusku. Autor této monografie N. I. Bočkarëv objasňuje uzlové body a problémy této kritiky, které nebyly dosud podrobněji zkoumány.

V. I. Lenin rozvíjel materialistickou sociologii v úporném boji s buržoazní sociologií epochy imperialismu. Leninovo kritické myšlení odhalilo typické rysy buržoazní sociologie a její postupující úpadek. Důležité místo zaujímá zde Leninova kritika ideologie

a sociologie ruské buržoazie jako příklad bojovného materialismu.

Práce N. I. Bočkareva má mimořádný význam i pro nás v Československu. Nesmíme zapomenat, že česká buržoazní sociologie čerpala často od ruských autorů (již v roce 1897 vyšla český práce N. I. Karejeva *Úvod do sociologie*). Zejména po Říjnové revoluci projevil se u nás neblaze i vliv bělogvardějských emigrantů, především P. Sorokina. Jeho *Sociologické nauky přítomnosti*, vydané česky v roce 1936, ovlivnily nejen tehdejší generaci sociologů, ale vzhledem k jazykové přístupnosti napomohly pronikání buržoazní sociologie u nás ještě v šedesátých letech.

Ideový vývoj buržoazního liberalismu v Rusku. Politika a sociologie

První ze čtyř částí monografie začíná analýzou liberální ideologie v druhé polovině devatenáctého století. Podle Lenina v tomto období kapitalistický vývoj v Rusku, který narážel na hustou síť feudálních překážek, zákonitě zrodil buržoazní opozici vůči samodržaví, která se ideově zformovala jako liberalismus hlásající reformismus. Třídní obsah idejí liberalismu se projevoval v různých formách; odrážel názory různých frakcí uvnitř buržoazní třídy a také různá období historického vývoje. Při zkoumání buržoazní ideologie soustředoval V. I. Lenin pozornost na kritickou analýzu jejích nejvlivnějších ideově politických směrů. Nejdůležitější etapy vývoje liberalismu do revoluce r. 1905 tvořilo liberální nacionalitv, tzv. legální marxismus a tzv. osvobozenectví.

Liberální nacionalitv se zformovalo v osmdesátých letech devatenáctého století a na konci století bylo již vlivným ideově politickým směrem. Vystupovalo zejména proti marxismu a hlásalo nekapitalistickou cestu vývoje Ruska. „Legální marxismus“ se formoval v Rusku v devadesátých letech jako hnutí spřízněné se západoevropským bernsteinismem. Šířil falešné představy o marxismu a jeho sociologii pod heslem jeho tvůrčího rozvoje. Byla to skupina buržoazních demokratů P. Struve, C. Bulgakov, S. Frank, M. Tugan-Baranovskij a N. Berdajev, o které V. I. Lenin napsal, že přešla k „otrockému podřízení se buržoazní kritice Marxe“.¹ V dalším historickém období, kdy se již rozvinulo masové revoluční hnutí proletariátu v Rusku, hledali liberálové ideologii, která by jim umožnila vliv na masy. P. Struve začal v r. 1902 vydávat v zahraničí časopis *Osvoboždění*; hovoříme proto o etapě tzv. osvobozenectví. Docházelo k tomu, co Lenin nazval procesem sblížení, splývání idejí ruského liberálního nacionalitv se západoevropským oportunistem a s „legálním marxismem“. Reakční buržoazní historikové dodnes opakují mýty o ruských liberálech jako rytířích ruské svobody a o „totalitarismu“ bolševiků. Je to stejně lživé, jako jsou falešné dnešní

pokusy ideologů antikomunismu o „liberalizaci“ socialismu. Postupy ideologů ruské buržoazie a dnešních antikomunistů jsou v mnohém podobné. I dnes se pod heslem „liberalizace“ odmítá marxismus-leninismus. V tom je aktuální význam Leninova boje s buržoazní ideologií v Rusku. Leninův boj proti subjektivistické sociologii liberalismu a sociologickým názorům „legálních marxistů“ tvoří důležitou etapu vědecké kritiky buržoazní sociologie v Rusku.

Buržoazní sociologie v Rusku nalézala své vyústění v politice. Proto i Leninova kritika typických, nejvlivnějších směrů buržoazního společensko-politického myšlení byla podřízena aktuálním úkolům revoluční praxe. V mozaice odstínů buržoazní ideologie analyzoval Lenin typické, nejvlivnější směry, mezi něž na přelomu devatenáctého a dvacátého století v Rusku patřily pozitivismus, novokantovství, neohegelianství a nábožensko-mystická filozofie dějin. Prvním objektem leninské systematické kritiky se stal pozitivismus v sociologii, jehož nejznámějšími představiteli byli M. M. Kovalevskij (genetická sociologie), N. I. Karejev (eticko-sociologická teorie) a E. V. de Roberty (biosociální koncepce v sociologii). Hlavním objektem Leninovy kritiky byla tzv. subjektivní sociologie, představovaná N. Michajlovským. S ostrou kritikou názorů Karejeva a Michajlovského vystoupil i G. V. Plechanov. Protože carská vláda zpočátku bránila přístup sociologie na vysoké školy, zorganizovala liberální ruská profesura roku 1901 v Paříži Ruskou vysokou školu společenských věd, kde v únoru roku 1903 přednesl čtyři přednášky o agrární otázce V. I. Lenin.

Představitelé pozitivistické sociologie vystupovali vždy proti materialistickému pojetí dějin. V roce 1900 v Paříži dokonce zorganizovali mezinárodní sociologický kongres, jehož základní tematikou byla kritika historického materialismu. Byl to V. I. Lenin, který obhájil materialistické pojetí dějin a odhaloval masku nadřítčnosti v politických programech liberálů, která se opírala o idealistické pojetí dějin. Na konkrétních faktech reálně uskutečňované buržoazní politiky Lenin odhaloval skutečný smysl nabubřelých idealistických frází filozofů a sociologů liberalismu o svobodě. To mělo velký význam pro výchovu mas k revolučnímu uvědomění. Lenin kritizoval nejen politické recepty ideologů liberalismu, ale i sociologické principy, na nichž byly založeny. Zvláště ostře se tento boj projevil v období první ruské revoluce, kdy se leninská koncepce revoluce střetla s názory sociologů a politiků liberalismu. Lenin věnoval značnou pozornost konkrétní sociologické analýze buržoazních stran v revoluci a dokazoval, že změny probíhající v politických seskupeních různých frakcí buržoazní třídy mají vliv na její ideologii. V souvislosti s tím Lenin odhalil existenci dvou základních typů politiků a ideologů bur-

¹ Lenin, V. I.: *Spisy*, sv. 7. Praha, SNPL 1953, s. 481.

žoazie — na jedné straně otevřených kontra-revolucionářů a na druhé straně těch, kteří si pohrávají s demokracií, aby získali masy, koneckonců však provádějí stejnou kontra-revoluční politiku.

Své idealistické, nábožensko-mystické ledví odhalili ruští liberálové po porážce revoluce v letech 1905–1907. Ačkoliv vedoucím směrem v buržoazní sociologii zůstal pozitivismus, ustupovali jeho představitelé stoupencům náboženského pojetí dějin. V roce 1908 byla v Rusku vytvořena první katedra sociologie, kterou vedli M. M. Kovalevskij a E. V. de Roberty. Jejich pomocníky byli P. Sorokin a K. Tachtarev. Zároveň byly číněny pokusy opřít sociologii o filozofii empiriokriticismu a machismu. Exkurzemi machistů do oblasti společenských věd se zabýval Lenin v práci *Materialismus a empiriokriticismus*, která sehrála mimořádnou úlohu v boji s módními směry sociologie a idealistické filozofie. Machisté-revizionisté (Bogdanov, Suvorov) se pokoušeli na základě idealistické gnoseologie vytvořit revizionistickou verzi marxistické sociologie. Lenin je odhalil jako služebníky buržoazní reakce. Stejně tomu bylo s novokantovstvím, jehož sociální agnosticismus klestil cestu náboženskému výkladu dějin.

Vlastní nábožensko-mystickou filozofii dějin hlásal v Rusku především V. Solovjov a sborník *Vechi*, který se stal nástrojem idealismu. Vechovci vystupovali proti ateistické tradici sociologických názorů ruských revolučních demokratů. V důsledku historických zvláštností Ruska se úkol boje s náboženstvím stal především věcí dělnické třídy a její revoluční strany. S kritikou filozofických základů náboženského světového názoru vystoupil V. I. Lenin. Jednou z variant nábožensko-mystické filozofie dějin byl křesťanský existencialismus N. Berďajeva. Jeho myšlenky byly a jsou dodnes široce využívány mezinárodní reakcí v boji s leninismem. Berďajev bojoval proti vědeckému pojetí člověka a společnosti, vystupoval proti „sociologismu“. Vědy zkoumající člověka — sociologie, psychologie, biologie — zkoumají podle něho jen vnější existenci osobnosti a nejsou s to poznat její vnitřní svět. Ten přenechává Berďajev iracionální mystice. Taková je filozofická antropologie a tzv. personalistická koncepce Berďajeva, široce publikovaná v řadě překladů na Západě. Ve skutečnosti tento „apoštol svobody“ současné buržoazie ponechává lidem jen iluze a nic nechce změnit na reálném sociálním otroctví kapitalistického světa.

Do únorové buržoazně demokratické revoluce v roce 1917 šla buržoazie s ideologií nacionálního liberalismu. Snažila se zastavit revoluci a utlumit ideje socialismu. P. Struve např. psal o tom, že vítězství socialistické revoluce v Rusku odporuje „sociologickým“ zákonům, a proto je nemožné. Za jedinou

cestu Ruska považoval vytváření všelidské kultury v buržoazních formách. Takto se „vědecky“ vytvářelo „sociologické“ obhajování kontrarevoluce. Nebylo náhodou, že P. Struve skončil v bělogvardějském sboru generála Wrangela. Buržoazní sociologové, kteří předtím odmítali možnost sociologického předvídání budoucnosti, hlásali po vítězné proletářské revoluci neodvratný zánik socialismu. Takový byl konec liberální sociologie v Rusku.

V. I. Lenin vypracoval vědecky zdůvodněný plán boje za přechod od buržoazně demokratické revoluce k revoluci socialistické. Politika komunistické strany vycházela z hluboké sociologické analýzy a vedla k vítězství Říjnové revoluce, která zahájila novou epochu světových dějin. To byl přímý opak toho, co si přáli vidět buržoazní sociologové. V roce 1922 napsal V. I. Lenin stať *O významu bojovného materialismu*. V tomto programu marxistických filozofů obrací Lenin pozornost především na nutnost zkoumání skutečné sociální podstaty idejí za pomoci třídní analýzy. Úkol bojovného materialismu viděl Lenin v tom, aby na konkrétních faktech ukazoval na „spojitost třídních zájmů a třídních organizací s organizacemi náboženských institucí a náboženské propagandy“.²

Jakmile zkrachovaly pokusy o násilné svržení sovětské moci, část buržoazních ideologů zahájila nové taktické manévry v politice a ideologii. Nejlépe to vyjádřil sborník *Smena vech*, který vyšel v Praze v roce 1922 a vyjadřoval změnu politického směru a politické orientace vnitřní i emigrantské buržoazie. Podstatu tohoto přístupu, parazitujícího na Nové ekonomické politice, vyjádřil Lenin v kritice známého buržoazního sociologa P. Sorokina. Ten v roce 1918 prohlásil, že se odřiká politiky a chce se věnovat práci v oblasti vědy, která je vždy užitečná, a chce dále rozpracovávat svůj systém sociologie jako objektivní disciplíny. Svůj „objektivismus“ prokázal Sorokin svou kontrarevoluční činností i později jako emigrant. Jeho práce označovali sami jeho kolegové z řad buržoazních sociologů za tendenční a nepřátelské socialismu a Sovětskému svazu. Sociologu typu Sorokina nazýval Lenin „diplomovanými lokaji kněžourství“ a ukazoval na nutnost „bojovat i proti takovému novodobému „vzdělaným“ zpátečníkům“.³ Buržoazní sociologie pokračovala i v prvních letech sovětské moci ve svém boji proti materialistickému pojetí dějin. Buržoazní sociologové zaujali pozici nepřátelskou vůči historickému pokroku, pozici kontrarevolucionářů. Takový byl ideově politický krach ruské liberální buržoazní sociologie.

Metodologické problémy sociologie

Druhá část knihy začíná řešením vztahu filozofie a sociologie, otázky dodnes aktuální. Filozofické základy vědecké sociologické teo-

² Lenin, V. I.: *Spisy*, sv. 33. Praha, NPL 1962, s. 230.

³ Tamtéž, s. 235.

rie a metodologie byly vždy důležitým objektem ideologického boje. Odmítání filozofických základů marxistické sociologie ze strany buržoazních sociologů a revizionistů pramení především z třídních kořenů. Lenin v souvislosti s kritikou Michajlovského zdůraznil metodologický význam filozofie pro vědeckou sociologickou teorii. Na filozofických principech, na filozofickém materialismu a dialektice, aplikovaných na poznání společnosti, závisela možnost vytvoření vědecké teorie společnosti. Argumenty V. I. Lenina shrnuje N. I. Bočkarěv takto:

1. Aplikace materialismu na analýzu společnosti, odhalení materiálních, výrobních vztahů jako určujících, poskytla objektivní kritérium poznávání sociálního vývoje.

2. Materialismus umožnil vědecky objasnit zákonitosti společenského vývoje jako přírodně historického procesu. Bez poznání objektivních zákonitostí nemůže skutečně vědecké poznání existovat.

3. Základem skutečně objektivního zkoumání společnosti a překonávání subjektivismu v sociologii je materialismus. Bez objektivní metody nemůže žádná věda, ani přírodní, ani společenská, existovat. To je všeobecně platný princip vědeckého poznání.

Materialismus umožňuje využívat k poznání společnosti všeobecně platných principů výzkumu a kritérií vědeckého poznání, materialismus dělá sociologii vědou. Materialismus je podle Lenina metodou vytváření vědecké sociologické teorie, cestou vedoucí k vědeckému poznání společnosti, ale i metodou vytváření pojmového systému odrážejícího společenskou specifikou v takových materialistických pojmech, jako je společensko-ekonomická formace nebo materialistický pojem skupiny.⁴ Lenin dále zdůrazňoval nerozlučnou jednotu dialektického a historického materialismu, filozofický aspekt marxistické sociologie a její materialistický obsah.

Leninská analýza sociologických koncepcí liberalismu byla těsně spojena s analýzou zvláštností vědecké metody v sociologii, kterou se Lenin zabýval již ve svých prvních pracích a kterou považoval za jeden z nejdůležitějších problémů vědy. V. I. Lenin zdůrazňoval protikladnost metodologických principů historického materialismu a idealistické sociologie, objasňoval metodologickou podstatu materialistické sociologické teorie a nepomínal zdůrazňovat těsné dialektické vzájemné spojení teorie a metody. Materialistické pojetí dějin nechápal jako ukončenou soustavu poznatků, ale především jako metodu poznávání společenských jevů. Materialismus i dialektiku pojímal Lenin jako vědeckou metodu v sociologii a analyzoval projevy dialektiky v obsahu sociologické teorie i metodologie. Sám zároveň používal dialektiky při zkoumání sociálních procesů, kde najdeme systematické používání takových kategorií materialistické dialektiky, jako je příčina a

následek, zákon, nutnost a nahodilost, část a celek, forma a obsah.

Důležitým aspektem leninské kritiky buržoazní sociologie byla analýza jejich představ o vztahu sociologie a konkrétních věd a jejího odmítání významu materialistického pojetí dějin pro společenskou vědu. Pravdivost materialistického pojetí dějin byla dokázána na základě analýzy obrovského faktického materiálu týkajícího se kapitalistické formace. To je přeměnilo z hypotézy ve vědeckou teorii. Marxistická sociologie se stala všeobecnou metodou vědeckého výzkumu společnosti. V tom je historická úloha Marxe a Engelse. Celá Marxova analýza kapitalismu je založena na principech materialistické sociologie. V. I. Lenin chápal Marxův *Kapitál* nejen jako výklad nové teorie politické ekonomie, ale i jako velký krok v přeměně sociologie ve vědu, jako příklad dialektického vzájemného působení sociologie a konkrétní společenské vědy, v němž ekonomická věda potvrzuje správnost sociologické teorie a koncepce marxismu.

Velký odkaz zanechal nám Lenin ve své obhajobě principu objektivnosti sociálního výzkumu proti „subjektivní metodě“ buržoazních sociologů narodníka N. Michajlovského, liberála N. I. Karejeva a esera V. Černova, proti metodologickému pluralismu a čistému objektivismu. Lenin ukázal na podstatný rozdíl v chápání objektivnosti společenských procesů mezi marxistickou a buržoazní sociologií a neustále zdůrazňoval význam teorie třídního boje jako nejdůležitějšího principu objektivní sociologické analýzy. Teorie třídního boje byla také hlavním nástrojem Leninových sociologických výzkumů, ve kterých se objektivita vždy organicky spojovala se stranickostí. V leninském principu stranickosti je vyjádřena vnitřní spojitost objektivního sociologického výzkumu s revoluční praxí.

Bočkarěv se zabývá dále vztahem společenských a přírodních věd u Lenina, leninskou kritikou naturalismu v sociologii, neomalthuziánství apod. Široké pronikání matematiky a kybernetiky do společenských věd současnosti dokazuje význam a nutnost jejich využití jedině na základě metodologie dialektického a historického materialismu.

Posledním problémem druhé části práce je vztah sociologie a teorie poznání, vztah empirického a teoretického v sociologii v odkaze V. I. Lenina. Principy teorie poznání mají metodologický význam a zkoumání gnoseologického aspektu, jež má metodologie poznání společnosti, si vynucuje praxe. Lenin hluboce chápal význam teorie poznání pro vývoj vědy. Svoji kritiku zde soustředil na agnosticismus novokantovství, které se vydávalo za nejprogressivnější gnoseologický směr v Rusku a Německu. Stejně kritizoval Lenin idealistickou metodologii empiriokriticismu. V souvislosti s touto kritikou zdůrazňoval

⁴ Lenin, V. I.: *Spisy*, sv. 1. Praha, Svoboda 1951, s. 426.

V. I. Lenin vnitřní, organické spojení gnoseologie a sociologie marxismu. Vědecká sociologie je vybudována na vědomém využívání principů materialistické teorie poznání. Zásluhu Marxe a Engelse viděl Lenin v tom, že „se nezdřovali opakováním už vyřešených gnoseologických otázek, nýbrž uplatňovali důsledně materialismus — ukazovali, jak nutno uplatňovat právě tento materialismus v oblasti společenských věd“.⁵ Gnoseologický aspekt materialistického pojetí dějin spatřoval Lenin v tom, že společenské bytí určuje společenské vědomí. Gnoseologie marxismu je založena na materialistické teorii odrazu. Příkladem gnoseologické analýzy společenských idejí může být leninská analýza utopismu v buržoazním vědomí Ruska. Utopismus zkoumal Lenin v nerozlučné jednotě jeho stránek, z hlediska pravdivosti, úplnosti odrazu skutečnosti a sociální úlohy a společenského významu.

Jedno z ústředních míst v procesu poznávání sociálních jevů zaujímají otázky podstaty a vztahu empirického a teoretického. Také zde se rozvinul boj V. I. Lenina s apriorismem subjektivních idealistů, ideografismem novokantovců. Ve známé stati *Statistika a sociologie* Lenin zoberal úlohu faktů a práci s nimi. Lenin vždy zdůrazňoval, že dialektika vyžaduje konkrétní analýzu každé historické situace. Sám tvůrčím způsobem neustále používal principů vědecké sociologické teorie při analýze sociálních faktů. Každodenním nástrojem Leninova bádání a vysvětlování konkrétních historických situací byla sociologická teorie tříd a třídního boje.

Problémy sociální tvořivosti

V. I. Lenin prohloubil a rozvinul Marxův a Engelsův vědecký výklad dialektického procesu vytváření lidských dějin. Tato problematika je obsahem třetí části recenzované práce. Autor ukazuje, že marxistická sociologie nejen objasňuje podstatu tvůrčí aktivity ve společnosti, ale ukazuje i na cesty vytváření nového. Základem celé Marxovy sociologické koncepce je revoluční přetváření světa a společnosti; to je základ teorie vědeckého komunismu. Podle Lenina postavil Marx řešení této otázky na „historickou základnu. Nejen pokud jde o výklad minulosti, ale i pokud jde o směle předvídaní budoucnosti a odvážnou praktickou činnost, směřující k jejímu uskutečnění“.⁶

V centru pozornosti V. I. Lenina byly otázky materialistické analýzy podmínek revolucí praktické činnosti v nové epoše, otázky sociologického zobecnění zkušenosti z revolucí a z budování socialistické společnosti. I tyto otázky musel Lenin řešit v ostrém boji s idealistickým pojetím dějin, v boji s kontrarevolučním a protidemokratickým výkla-

dem podstaty společenského vědomí a v boji s vulgarizátory a renegáty marxismu. Lenin ukázal na podstatný rozdíl v pojetí historické tvořivosti mezi sociology liberalismu a historickým materialismem. Na rozdíl od buržoazních sociologů, kteří mluví o tvůrčí osobnosti všeobecně, Lenin dokázal, že skutečná sociální tvořivost je spojena s bojem revolučních tříd a s odhalením hybných sil společenského vývoje. Jeho cílem bylo odhalit skutečnou historickou úlohu všech hlavních sociálních sil působících v Rusku. Za skutečné tvůrce dějin považoval Lenin dělníky a rolníky, zatímco liberální buržoazie se postupně stala protidemokratickou a kontrarevoluční a ztratila schopnost být samostatnou tvůrčí silou. Své závěry opíral Lenin o konkrétní sociální analýzu. Historie potvrdila závěry Leninovy sociologické analýzy.

Lenin dále odhalil hluboké vnitřní rozdíly v pojetí samotné podstaty rozumové, uvědomělé sociální tvořivosti mezi marxismem a buržoazní sociologií a všestranně rozpracoval zejména vědecké pojetí úlohy subjektivního činitele dějin. Tyto otázky řešil Lenin v ostrém boji s fatalistickým pojetím dějin, s iracionalismem v sociologii, projevujícím se v buržoazních koncepcích masy a „davů“, rozšířených jak v Rusku, tak v zahraničí (G. Tarde, G. Le Bon, S. Sighele). Právě proti těmto teoriím a koncepcím vystupuje leninská teorie rozvíjení uvědomění pracujících a jejich přeměny v uvědomělé tvůrce dějin. Jsou to již Leninovy myšlenky z knihy *Co dělat?* o vztahu revoluční teorie a revolučního hnutí, o úloze revoluční strany, řídící se pokrokovou teorií. Celá činnost Lenina a bolševické strany byla věnována přípravě armády uvědomělých bojovníků za socialismus. Lenin o tom napsal: Základem a hlavním obsahem celé naší práce zůstane jako vždy rozvíjení uvědomělosti mas.⁷

Teorie historického pokroku

Poslední, čtvrtá část knihy řeší otázku pokroku, která se stejně jako předcházející problémy stala věcí ideologického boje.

Na konci devatenáctého století, kdy ruský liberalismus vystupoval ještě pod praporem pokroku, chtěl být teorií společenského vývoje především pozitivismus. Lenin podrobil pozitivistickou sociologii, stejně jako reformismus, ostré kritice. Po porážce první ruské revoluce začal se v Rusku hlásat sociální pesimismus, ztráta víry v pokrok, skepticismus. Sám život prokázal nesprávnost výkladu pokroku a perspektiv lidstva u sociologů buržoazie a pravdivost marxisticko-leninské koncepce. Buržoazním sociologům nepomohly ani pokusy nahradit pojem pokroku pojmem evoluce, jak se o to pokoušeli zejména M. M. Kovalevskij a P. Sorokin. Idea pokroku u buržoazie nebyla nikdy teorií revolučních pře-

⁵ Lenin, V. I.: *Spisy*, sv. 14. Praha, SNPL 1957, s. 355.

⁶ Lenin, V. I.: *Spisy*, sv. 21. Praha, SNPL 1957, s. 67.

⁷ Lenin, V. I.: *Spisy*, sv. 11. Praha, SNPL 1956, s. 171.

měn společnosti. Prokázal to i mezinárodní sociologický kongres v Římě v roce 1912, pojednávající speciálně o problematice pokroku. „Liberálové“, nasal V. I. Lenin v roce 1912, „se liší od konzervativců (černosotněnců) tím, že zastupují zájmy buržoazie, která *potřebuje* pokrok a alespoň poněkud uspořádaný právní řád, dodržování zákonitosti, ústavu a zajištění určité politické svobody.“⁸

V. I. Lenin ukazoval na dialektickou podstatu společenského pokroku a na jeho rozpornost a složitost v souvislosti s analýzou imperialismu, jeho ekonomické základny a politické nadstavby. V leninské kritice buržoazních koncepcí pokroku zaujímá ústřední místo analýza hybných sil historického vývoje. Lenin kritizuje buržoazní teorii solidarity sociálních skupin jako hybné síly pokroku i úsilí pozitivistů objasnit společenský pokrok za pomoci zákonů fyziky a biologie. Ostře vystupuje i proti nevědecké energetické terminologii a univerzálnímu zákonu „ekonomie sil“ u machistů. Lenin zdůrazňuje služebníckou úlohu různých teorií pokroku hlásaných buržoazní sociologií vzhledem ke kapitálu, ukazuje třídní podstatu všech teorií pokroku a zkoumá je v souvislosti s hodnocením reálných hybných sil, cest a perspektiv vývoje Ruska. Na základě konkrétní sociologické analýzy Lenin dokázal, že rozhodující úlohu v rozvíjení pokroku v zemi sehrává síla revolučního náporu dělnické třídy ve spojení s rolnictvem.

Pojem pokroku patří mezi nejširší sociologická zobecnění. Pro buržoazní sociologii bylo vždy charakteristické úsilí formulovat pojem pokroku „vůbec“. Proti různým úvahám o „osudu vlasti“ postavil Lenin vědecké pojetí společenského pokroku jako pohybu a vývoje společensko-ekonomických formací a jejich zákonitého střídání. Pokrok podle Lenina není možné pochopit bez teorie třídního boje. Na rozdíl od objektivistických úvah o pokroku vůbec odhaluje marxismus úlohu tříd ve společenském vývoji. Konkrétní sociologická analýza umožňuje stanovit, jaké sociální síly v dané epoše a dané zemi bojují za sociální pokrok a které třídy pokrok brzdí. Hlavní silou, určující směr vývoje nové historické epochy, se stala dělnická třída. Boj Lenina s buržoazní sociologií byl veden o otázky pojetí hybných sil vývoje, cest pokroku, jeho obsahu, směru i forem realizace. Proti obecné buržoazní sociologické představě „normálního“ pokroku cestou reformu Lenin dokazuje, že řešení antagonismů kapitalismu není možné bez rozhodujícího boje, bez socialistické revoluce.

Právě otázku vztahu reformu a revoluce v historickém pokroku považoval V. I. Lenin za krajně důležitý vědecký problém, který je možné vyřešit jedině z pozic dialektiky. Celý

sociální vývoj Ruska od roku 1861 dokázal neudržitelnost liberalistických koncepcí pokroku. Liberální historikové byli ochotni uznat blahodárný vliv buržoazních revolucí v minulosti, ale neuznávali nutnost revoluce v Rusku. Leninovo obhájení revoluce má velký význam i pro současnost. Buržoazní sociologové dodnes věnují mnoho úsilí falešným výkladům obsahu sociální revoluce. Existuje přímá souvislost mezi falzifikací kategorie revoluce u ideologů ruského liberalismu a u dnešních buržoazních sociologů, oportunistů všeho druhu nebo revizionistů typu R. Garaudyho a E. Fischera. V této souvislosti je nutné připomenout pozornost, kterou věnoval V. I. Lenin tvůrčivé úloze socialistické revoluce a diktatury proletariátu. Lenin zdůrazňoval, že při hodnocení revoluce a její úlohy v rámci pokroku lidské společnosti buržoazní filozofové a sociologové hrubě znetvořili historickou pravdu, odmítli tvůrčivou úlohu revoluce ve vývoji, označovali revoluci za anomálii, zatímco reformistická cesta je podle nich „normální“ cestou pokroku. Také soudobí ideologové kapitalismu, když hovoří o vývoji, vyzdvihují tzv. třetí cestu sociálního vývoje. „transformaci“ kapitalismu a socialismu v jakousi „postindustrialní“ společnost, samozřejmě bez socialistické revoluce a diktatury proletariátu. Slovy pokrok uznávají, ale odmítají reálnou, revoluční cestu společnosti k socialismu a komunismu. Celý dosavadní průběh světových dějin, rozmach revolučního procesu a vítězství socialismu potvrzují však hlubokou pravdivost Leninovy koncepcie sociálního vývoje.

Obsáhlý výťah myšlenek z Bočkarevovy monografie o boji V. I. Lenina s buržoazní sociologií v Rusku jsme považovali za nejlepší způsob jak seznámit širší okruh čtenářů s touto i dnes aktuální tematikou. Poučení z Leninova ideového boje, můžeme lépe bojovat proti všem druhům buržoazní ideologie, antikomunismu a revizionismu, věst boj za čistotu marxismu-leninismu, za další rozvíjení marxisticko-leninské sociologie. „Nejlepší zbraní proti buržoazní ideologii je tvůrčí duch leninismu. neustálé rozvíjení a obohacování marxisticko-leninské teorie zobecněním historických zkušeností.“⁹

Karel Bláha

Niko Jachiel: Sociologija i nauka (Sociologie a věda)

Sofie, Politizdat 1975, 425 s.

V r. 1975 vydalo nakladatelství Politizdat v Sofii zajímavou práci Niko Jachiela,¹ zabývající se problematikou sociologie vědy.

Kniha se skládá z úvodu a ze tří základ-

⁸ Lenin, V. I.: Spisy, sv. 18. Praha, SNPL 1958, s. 226.

⁹ Teze ÚV KSSS ke 100. výročí V. I. Lenina. Příloha Rudého práva, 6. 1. 1970, s. 14.

¹ Profesor Niko Jachiel (nar. 1919) je vedoucím sekce sociologie vědy a technického pokroku v So-

ciologickém institutu Bulharské akademie věd. Jeho nejdůležitější práce jsou: *Město a vesnice* (1965), *Věda o vědě a systémové strukturální přístup* (1968), *Rízení, modelování, prognózy* (1970), *Přecímět a stát marxisticko-leninské sociologie vědy* (1973).